

У статті здійснено аналіз факторів, що сприяють професійно-творчій самореалізації викладача дитячої музичної школи в умовах особистісно орієнтованого виховання.

Анотація

В статті здійснено аналіз факторів, способствующих професійно-творчій самореалізації викладача дитячої музичної школи в умовах особистісно орієнтованого виховання.

Summary

The factors contributing to professional and creative self-realization of a children musical school teacher in a personally-oriented education are analyzed in the article.

Подано до редакції 18.12.2009 р.

Рекомендовано до друку канд.пед.наук, доц. Саган О.В.

□ 2009

Чувасова Н.О.

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У ПРОЦЕСІ ДІАЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ:

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Одним із шляхів підвищення рівня пізнавальної активності старшокласників є створення та впровадження у практику середньої школи ефективної технології її формування. При цьому значна увага приділяється правильному добору діагностичних методик за якими в подальшому можна простежити динаміку рівнів сформованості кожного компоненту пізнавальної активності старшокласників, логічної та чіткої побудови причинно-наслідкових зв'язків виявлених змін у її розвитку, висновків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Активність розглядається філософами як якісна характеристика діяльності, її міра, ступінь прояву. "Активність є визначеною характеристикою діяльності, що може бути більш-менш активною, тобто активність виступає як показник рівня діяльності" [2, с.194]. Т.Шамова розглядає активність "як якість діяльності, в якій виявляється особистість самого учня з його ставленням до змісту, характеру діяльності і прагненням мобілізувати свої морально-вольові зусилля на досягнення учбово-пізнавальних цілей" [5, с. 31]. В.Лозова стверджує, що пізнавальна активність – це риса особистості, котра знаходить вияв у ставленні до пізнавальної діяльності, тобто в стані готовності прагнення до самостійної діяльності з метою оволодіння духовною культурою людства в якості діяльності, обумовленої свідомим вибором оптимальних шляхів для досягнення мети пізнання [3, с. 35].

Органічний взаємозв'язок розвитку мови та розумової діяльності можна знайти в теорії розумових дій П.Гальперіна та Н.Талізінної. Викликають зацікавлення роботи, в яких обґрунтовується роль спілкування, у тому числі й діалогічного у розвитку пізнавальної активності (О.Вербицького, Дж.Галлагер, Є.Головахи, І.Зимньої, В.Кан-Калика, Я.Коломинського, Г.Ковальова, А.Мудрика, Є.Ножина, А.Реана, І.Шкуратової та ін).

Формулювання цілей статті... Мета даної статті полягала у тому щоб дослідити динаміку формування окремих складових пізнавальної активності старшокласників, у ході якої апробуються гіпотеза, узагальнюються і формуються висновки; опрацювати, інтерпретувати й проаналізувати отримані дані. Завдання статті: виявлення й зіставлення рівнів сформованості компонентів пізнавальної активності старшокласників до початку й після закінчення експерименту; графічне відображення отриманих результатів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, аналіз отриманих даних.

Виклад основного матеріалу дослідження... Співпраця середніх навчальних закладів, що брали участь у дослідженні, допомогла розробити, упровадити й перевірити ефективність експериментальної моделі комплексу дидактичних умов формування пізнавальної активності засобами діалогічного навчання.

Організація діалогічного навчання старшокласників вимагала діагностування таких індивідуальних якостей особистості учня, як мотивація, самостійність, пізнавальний інтерес і потреба, рівень розвитку розумових операцій і вмінь, самовпевненості та самовдосконаленості.

У ході констатувального експерименту було виявлено, що більшість старшокласників контрольної та експериментальної груп мають дуже низький і низький рівень сформованості пізнавальної потреби (52,1 % і 53,2 % відповідно), пізнавального інтересу (48,8 % і 49,5 %) пізнавальної мотивації (48,6 % і 50,6 %).

З метою ґрунтовного вивчення рівня сформованості операційного та особистісного компонентів

застосовувались тести, контрольні роботи. Установлено, що в більшості учнів рівень сформованості операційного (47,6 % і 49,5 % відповідно) та особистісного компонентів (47,7 % і 48,7 %) знаходиться на низькому та дуже низькому рівнях.

Проведені діагностичні дослідження структурних компонентів дозволяють стверджувати, що домінуючим рівнем для всіх компонентів пізнавальної активності є низький та дуже низький; тільки близько 2,5 % старшокласників показали найвищий рівень цього складного особистісного утворення.

У ході констатувального експерименту виявлено причини низького рівня пізнавальної активності старшокласників: невідповідність вчителів до діалогічного навчання; перевага монологічних форм навчання над діалогічними, перевага педагогічного впливу й недооцінка педагогічної взаємодії, співпраці та співтворчості вчителя й учнів, низький рівень самостійності та позитивної навчальної мотивації старшокласників.

Місце учня в ролі пасивного слухача, простого виконавця волі вчителя, коли він змушений в основному відтворювати засвоєне, веде до зниження рівня пізнавальної активності, низького ступеню оволодіння усною розповіддю, специфікою термінології з предмета. Учителі приділяють недостатньо уваги самостійному мовленню учнів, його емоційності, виразності, послідовності, переконаності, багатству словника, що веде до зниження рівня пізнавальної активності. Аналіз відвіданих уроків показав, що виховний потенціал їх у плані формування мотиваційного, операційного й особистісного компонентів пізнавальної активності не реалізується цілком у ході навчального процесу. Зібрані факти підтверджують припущення про недостатнє формування пізнавальної активності.

Отримані в ході констатувального експерименту результати визначили завдання, зміст і характер дослідної роботи з формування пізнавальної активності старшокласників у процесі діалогічного навчання. Завдання формуального експерименту полягали в необхідності розробки й упровадження в навчально-виховний процес середньої школи педагогічної технології формування пізнавальної активності засобами діалогічного навчання.

Експериментальна робота проводилася на базі предметів природничо-математичного циклу, адже у процесі аналізу хімічних процесів, розв'язання хімічних задач, виконання лабораторних і практичних робіт з біології, хімії, географії тощо старшокласники привчаються до повноцінної аргументації своїх дій. Це дозволяє їм уникати необґрунтованих узагальнень, аналогій, зберігати формально-логічну схему міркувань, розвивати вміння працювати в необхідному темпі всім членам групи, здійснювати самоконтроль. Володіння прийомами самоконтролю знаходить своє відображення в характері сформованості учнівської пізнавальної активності; у рівні розвитку розумових операцій і вмінь, самовдосконаленості.

Організація діалогічного навчання старшокласників вимагала діагностування таких індивідуальних якостей особистості учня, як мотивація, самостійність, пізнавальний інтерес і потреба, рівень розвитку розумових операцій і вмінь, самовпевненості та самовдосконаленості.

В експериментальній роботі для забезпечення сукупності дидактичних умов проводилась спеціальна підготовка вчителів-предметників до діалогічного навчання. На першому етапі формуального експерименту пройшла апробацію програма спецкурсу "Підготовка вчителів до формування пізнавальної активності старшокласників в процесі діалогічного навчання". На лекційних заняттях учителі знайомились із загальними питаннями діалогічного навчання, існуючими класифікаціями пізнавальної активності та методами її формування, з методичними підходами до організації діалогічного навчання на матеріалі конкретного навчального предмету.

Другий етап передбачав організацію діяльності учнів у спеціально створених умовах. Учні експериментальних класів ознайомились з різними видами й рівнем сформованості пізнавальної активності, визначали рівень сформованості власної потреби, мотивації, пізнавального інтересу, самостійності та самовдосконаленості, комунікативних умінь і навичок.

Формування пізнавальної мотивації забезпечувалось шляхом організації діалогічного навчання, яке здійснювалось у формі дидактичних, ділових і рольових ігор, конкурсів, хімічних і зорових диктантів, через комплекс задач і завдань.

Включення в урок дидактичних ігор та ігрових моментів стимулювало розвиток пізнавального інтересу, створювало в дітей гарний робочий настрій, полегшувало подолання труднощів у засвоєнні нового матеріалу. Ігрові форми використовувались під час проведення узагальнюючих уроків, уроків вивчення нового матеріалу, його закріплення. Формування позитивної мотивації та пізнавального інтересу здійснювалось через реалізацію комплексу задач і завдань у процесі групової роботи. Групове обговорення давало змогу старшокласникам більше дізнатися один про одного, стимулювало вільний обмін думками, розвивало життєві навички активного слухання, співпереживання, співробітництва, упевненої поведінки й толерантності.

З метою активізації пізнавальної діяльності старшокласників у процесі діалогічного навчання використовувались методики "Думаю – працюю – знаю", "Формулюю – ділюсь – слухай – створюю",

“Скажи і переключайся”, “Круглий стіл”, “Кути”, “Навчання разом”, “Аукціон знань”, “Щаслива відповідь”, був представлений комплекс задач і вправ. У процесі навчання учнів розв’язання задач практикувалося поступове їх ускладнення, що дало змогу навчити всіх учнів і сформувати в кожного більш високий рівень пізнавальної активності. Рішення цих задач здійснювалося у формі коментування, за якого всі учні брали активну участь, висловлюючи свою точку зору.

Найбільший вплив діалогічне навчання справляло на мислення школярів, оскільки контакти й обмін думками істотно стимулювали його. Зміни характеру розумової діяльності відбувалися в таких напрямках: прискорювались асоціативні процеси й збільшувалась їх цінність, розширювались інтереси учасників діалогу, узагальнювались і систематизувались уявлення, стимулювалась аналітична та синтетична діяльність мислення. Для формування інтелектуальних умінь, пов’язаних з переробкою набутої інформації та вмінь мовно-розумової діяльності використовували методику “Мозковий штурм”.

Експериментально було підтверджено, що ефективним є поєднання діалогічного навчання з проблемним. Спільне обговорення й розв’язування проблемної або проблемно-інтегрованої ситуації давало змогу використати знання з різних предметів, активізувало розумову діяльність учнів і формувало вміння самостійно розв’язувати проблемні ситуації, мобілізувало власні сили як учителя, так і учнів.

Для забезпечення формування пізнавальної активності були застосовані методики реалізації ситуацій успіху та психологічного комфорту для кожного учня, стимулювання самовдосконалення, самокритичності, упевненості в собі. При використанні діалогічного навчання самооцінка доповнювалась колективним оцінюванням.

Діяльність учителя в класах, де переважали учні з низьким рівнем пізнавальної активності, спрямовувалась на створення особливої емоційної атмосфери уроку, яка наштовхувала школярів на включення в навчальний процес. Так виникав ланцюжок: стан комфортності учня, відкритості, відсутність страху, а потім почуття упевненості, готовність і чекання зустрічі з педагогом, очікування уроків, які веде цей учитель. Створювались психологічні передумови для переходу учня на більш високий рівень сформованості пізнавальної активності. Розроблена програма дослідних завдань передбачала поетапне відпрацювання найважливіших показників і характеристик пізнавальної активності як складного особистісного утворення старшокласників.

Упровадження діалогічного навчання як базового принципу планування і проведення уроків на його основі значно розширювало можливості для навчання, розвитку й зростання особистості як учня, так і вчителя, полегшувало їхню взаємодію. Учні набували навичок активного слухання, виокремлення головної думки, аргументованого відстоювання власної позиції, пізнавальна активність піднімалася на більш високий рівень. В учнів формувалась діалогічний підхід до вирішення різноманітних проблем, що давало змогу знаходити вихід у будь-якій ситуації.

Динаміку рівнів сформованості пізнавальної активності у процесі діалогічного навчання за результатами контрольного етапу експерименту з реалізації визначених дидактичних умов представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка рівня сформованості пізнавальної активності старшокласників

Рівні сформованості	Заміри, %			
	Констатувальний експеримент		Формувальний експеримент	
	Учні КГ	Учні ЕГ	Учні КГ	Учні ЕГ
Дуже низький	1,2	1,5	0,7	-
Низький	62,0	63,0	56,2	23,0
Середній	22,3	21,2	25,3	47,7
Високий	9,8	11,8	11,3	28,5
Найвищий	4,7	2,5	6,5	14,0

Як видно з таблиці 1, процес формування пізнавальної активності, побудований на основі діалогічного навчання, при дотриманні сукупності дидактичних умов виявився значно успішнішим за монологічне навчання та забезпечив зростання її рівня в позитивний бік від дуже низького й низького рівнів до середнього, високого та найвищого в експериментальних групах.

Для наочності динаміка рівнів пізнавальної активності старшокласників представлена на рис. 1.

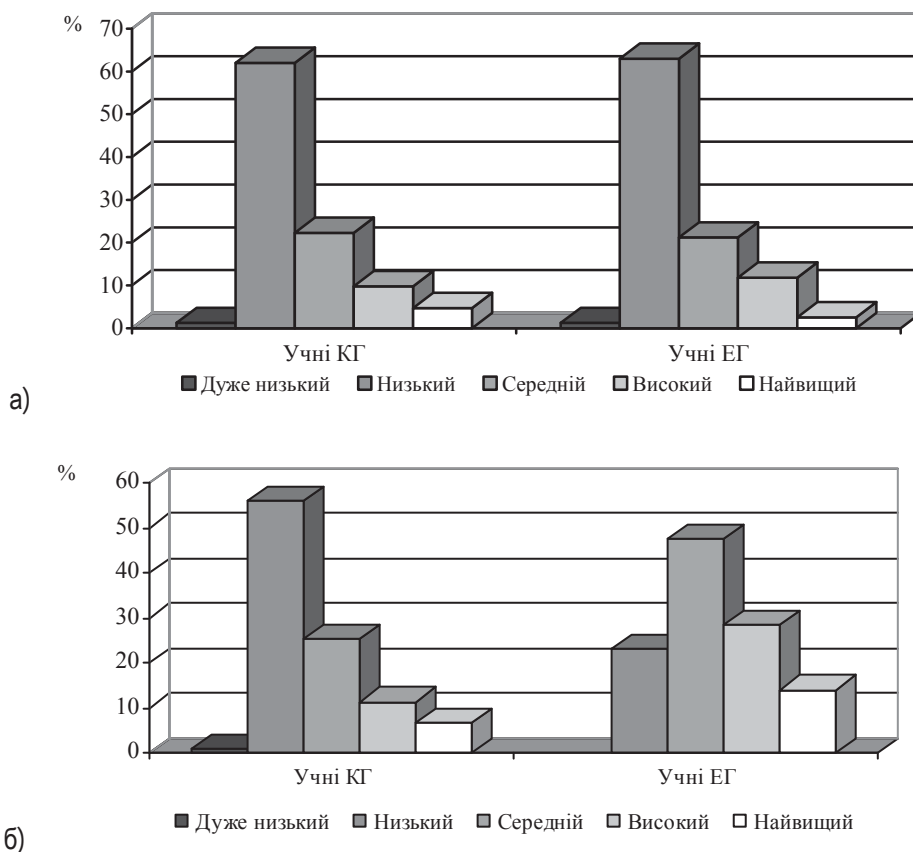

Рис. 1. Динаміка рівнів сформованості пізнавальної активності старшокласників:
а) констатувальний експеримент; б) формувальний експеримент.

Дані на діаграмах наочно показують, що експериментальна методика формування пізнавальної активності приводить до значного зростання середнього показника в експериментальних групах і відповідно вирівнювання груп; у той же час у контрольних групах середній показник залишається нижчим за рівень експериментальної групи.

Результати досліджень показали, що реалізація запропонованої експериментальної програми забезпечила поліпшення стану компонентів досліджуваної пізнавальної активності від дуже низького та низького до середнього і високого рівнів у експериментальних групах.

Як бачимо, першим рівнем (найвищим) сформованості пізнавальної активності володіють 9,8 % учнів, другим рівнем – 38,3 %, третім рівнем – 45,3 %, четвертим рівнем – 6,5 %, п'ятим рівнем – 0,1 %.

Реалізація дослідно-експериментальної програми в експериментальних групах позитивно позначилися на рівні пізнавальної активності старшокласників. На основі проведених дослідів ми можемо стверджувати, що найбільш сприятливими для пробудження та розвитку пізнавальної активності умовами є формування позитивної мотивації, виховання стійких пізнавальних інтересів, формування пізнавальної потреби, формування інтелектуальних умінь, пов'язаних з переробкою добутої інформації, формування вмій мовно-розумової діяльності, забезпечення ситуації успіху і психологічного комфорту кожному учню, стимулювання самовдосконалення, самокритичності, впевненості в собі.

Упровадження діалогічного підходу до формування пізнавальної активності значно розширює можливості для навчання, розвитку і зростання особистості і учня, і вчителя, полегшує їхню взаємодію. Учні набувають навичок активного слухання, виділення головної думки, аргументованого відстоювання власної думки. В учнів формується діалогічний підхід до вирішення різноманітних проблем, що дає змогу компенсувати ефект старіння набутої у школі наукової інформації. Кожний діалогічний урок створює сприятливу ситуацію для вияву творчості учнів і вчителя, формування навичок прийняття рішень і готовності до особистої відповідальності за їх результат.

Формувальний експеримент показав, що поставлені завдання можуть бути успішно розв'язані, якщо процес формування пізнавальної активності старшокласників буде керованим, цілісним і проводитиметься в системі за дотримання умов:

- наявність позитивної мотивації, стійких пізнавальних інтересів, пізнавальної потреби;
- самоуправління процесу навчання та успішне володіння інтелектуальними вміннями, пов'язаними з

переробкою набутої інформації, уміннями мовно-розумової діяльності;

- педагогічне освітнє середовище, співпрацю та співтворчість вчителя й учнів для забезпечення ситуації успіху й психологічного комфорту кожного учня, стимулювання самовдосконалення, самокритичності, впевненості в собі.

Реалізація діалогічного навчання старшокласників в експериментальній групі відбувалась поетапно, супроводжувалася розробкою навчально-методичного забезпечення; експериментальна перевірка довела ефективність упровадження його в навчально-виховний процес, оскільки його сутність полягає в організації співробітництва учня й учителя, їхнього взаємозбагачення.

Навчальний експеримент показав, що переходу учня з одного рівня пізнавальної активності на інший сприяли навчальні ситуації, навмисне сконструйовані нами, що вимагають рецензування, оцінки, висловлення особистої думки, спонукальні прагнення учня до обстоювання, до обґрунтування своєї позиції, до постановки запитань, до ведення дискусії, до самооцінки. Важливим засобом стимулювання діалогічних процесів у учнів стала діалогічна позиція вчителя.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи дає підставу стверджувати, що поступовий перехід учнів від спонукання до пізнавальної активності значно інтенсифікує процес формування пізнавальної активності.

Послідовне проходження логічно визначених рівнів формування пізнавальної активності в процесі діалогічного навчання виключає стихійність та хаотичність у діяльності учнів, це дає їм можливість систематично самовдосконалюватись, виявляти індивідуальні властивості.

Пізнавальна активність старшокласників є не вродженою властивістю, а формується як складне особистісне утворення, рівень якого може бути змінений унаслідок цілеспрямованої, систематично організованої навчальної діяльності в процесі діалогічного навчання.

Послідовне проходження логічно визначених рівнів формування пізнавальної активності в процесі діалогічного навчання виключає стихійність та хаотичність у діяльності учнів, це дає їм можливість систематично самовдосконалюватись, виявляти індивідуальні властивості.

Таким чином, дослідно-експериментальна програма підтвердила значущість запропонованої сукупності дидактичних умов у формуванні пізнавальної активності старшокласників. Зібрані дані в ході дослідження дозволяють говорити про те, що мета і завдання, проєктовані в дослідженні, досягнуті. Отже, результати формувального експерименту показали, що пізнавальна активність старшокласників є не вродженою властивістю, а формується як складне особистісне утворення, рівень якого може бути змінений унаслідок цілеспрямованої, систематично організованої навчальної діяльності в процесі діалогічного навчання.

Таким чином, отримані в ході дослідження результати підтвердили гіпотезу в цілому й дали змогу зробити такі загальні висновки:

- якісна підготовка сучасного старшокласника потребує формування в нього більш високого рівня пізнавальної активності як необхідної умови майбутньої активної позиції;

- ефективність процесу формування пізнавальної активності залежить від дотримання комплексу дидактичних умов у межах структурної моделі цього процесу;

- формування пізнавальної активності є ефективним засобом розвитку пізнавальної діяльності учнів, створює сприятливі умови для творчої активності й самостійності в добуванні знань учнями;

- експериментальне діалогічне навчання учнів виявило ефективність за всіма структурними компонентами пізнавальної активності;

- після завершення педагогічного експерименту в учнів експериментальних класів, на відміну від контрольних, зафіксовано вищі показники рівнів розвитку пізнавальної активності, що свідчить про позитивний вплив розробленої методики.

Зібрані факти засвідчують, що у процесі дослідження підтвердилася висунута гіпотеза, розв'язані поставлені завдання і досягнута мета.

Висновки... Таким чином виконана робота дозволяє побачити перспективи подальшої розробки питань щодо можливостей діалогічного навчання для результативного формування пізнавальної активності старшокласників; щодо визначення оптимальних шляхів наступності у роботі загальноосвітніх шкіл; щодо створення системи самовдосконаленості в закріплені еталонного (найвищого) рівня пізнавальної активності учнів; щодо розробки системних методів діагностики формування пізнавальної активності учнів різних вікових груп; вивчення умов, які забезпечують позитивний вплив позакласної діяльності на формування пізнавальної активності. З розробкою цих питань ми пов'язуємо подальшу дослідницьку діяльність.

Література

1. Аристова Л.П. Активність учения школьников /Людмила Павловна Аристова. – М.: Просвещение, 1986. – 139с.
2. Буш Г.Я.Диалогика и творчество / Генрих Язепович Буш. – Рига: Авота, 1985. – 318 с.

3. Лозовая В.И. Формирование познавательной активности школьников / В.И.Лозовая, Е.Н.Камышанченко (М-во общ. и проф. образования Рос. Федерации, Белгор. гос.ун-т, Харьк. гос. пед. ун-т, НИИ педагогики и психологии БелГУ.). – Белгород : Изд-во БелГУ, 2000. – 231 с.
4. Мар`яненко Л.В. Особливості структурної організації пізнавальної активності учнів / Л.В.Маряненко // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С.14-22.
5. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. – М.: Педагогика, 1982. – 208с.

Анотація

У статті узагальнюються результати експериментальної роботи з проблеми формування пізнавальної активності старшокласників у процесі діалогічного навчання, аналізується динаміка рівнів сформованості пізнавальної активності старшокласників.

Аннотация

В статье обобщаются результаты экспериментальной работы по проблеме формирования познавательной активности в процессе диалогического обучения, анализируется динамика уровней сформированности познавательной активности старшеклассников.

Summary

In the article the results of the experimental work on the problem of the cognitive teaching dialogue are summarized, the dynamics of the of cognitive activity formation in high school pupils is analyzed.

Подано до редакції 30.11.2009 р.